

Emile Durkheim

ELEMENTARNI OBLICI RELIGIJSKOG ŽIVOTA

Prosveta, Beograd 1982. str. 425

Ova je knjiga prvi put objavljena na našem jeziku u prijevodu Aljoše Mimice 1912. godine. Posljednje je djelo Emilea Durkheima. Možemo je shvatiti i kao pripremno djelo za (neobjavljeni) rad kojim je autor želio dati teorijsko zaokruženje cjelokupnog svog opusa, ali i kao samostalno djelo, kojem je cilj da osvijetli društvene temelje religijskog života.

Knjiga je podijeljena na pet dijelova: 1) Predmet istraživanja, 2) Prethodna pitanja, 3) Elementarna vjerovanja, 4) Glavna obredna ponašanja i 5) Zaključak.

U uvodu »Sociologija religije Emila Durkheima«, kojemu je autor Aljoša Mimica, objašnjen je teorijski background Durkheimovog shvaćanja sociologije religije, i, što je još važnije, pokušano je aktualizirati Durkheimove misli. Autor predgovora povlači paralelu između modernoga shvaćanja ideologije: Durkheimovog interpretiranja socijalne funkcije religije. Problematično je raditi takve supstitucije već i zbog toga što ta dva pojma u tom slučaju treba razložiti po sadržaju i opsegu pa ih onda komparirati i vidjeti je li ih uopće moguće međusobno uspoređivati. Ukoliko tu komparaciju činimo u strogo definiranom području socijalne funkcije, onda takva komparacija može biti prihvatljiva, a moguće je da se pokaže i plodonosnom. Shvatljivo je, uostalom da je Durkheimov stav da je društvena funkcija religije da osigura socijalnu integraciju i moralno suglasje društvenih zajednica asocijala autora predgovora na npr. Hauserovo poimanje ideologije (ili Manheimovo).

U dijelu knjige koji obrađuje predmet istraživanja Durkheim analizira najjednostavnije poznate religije. Razlog zbog kojega se na to odlučio je mogućnost jasnijeg sagledavanja predmeta, a uvjet za znanstveni legitimitet takvog postupka je stav o organskoj povezanosti svih religija, tj. razlike između totemizma i kršćanstva nisu takve da ta dva ekstrema čine kvalitativno različite pojave.

U odjeljku kojem je naslov »Prethodna pitanja« razmatra se definicija religijske pojave religije, animizam, naturizam i totemizam kao elementarna religija.

Durkheim upućuje na istraživanje standardnih definicija religije te razmatra istraživanje religije definirane natprirodnim i misterioznim. Toj definiciji predbacuje da nije razjasnila pojam misterije, budući da se on u religiji javlja a posteriori.

Naredna definicija koju Durkheim razmatra je ona koja religiju definiira s obzirom na boga ili duhovno biće. Nedostatak te definicije je da joj iz domene izmiču religije bez bogova. Također, nejasno je što s obredi-

ma koji u deističkim religijama ne podrazumijevaju nikakvu ideju božanstva.

U svojoj definiciji Durkheim je razlučio vjerovanje od obreda, definirao vjerovanje kao »... stanje mnjenja i sastoji se u predstavama, a obredi su određeni načini delovanja.« (str. 35). Definiciju religije Durkheim konstruira pomoću zajedničkog nazivnika svih religija: »... pretpostavljaju klasifikaciju realnih ili idealnih stvari o kojima ljudi misle u dve klase, u dva posebna roda označena obično dvama posebnim izrazima koje dosta dobro tumače reči *profano* i *sveto*.« (str. 35, kurziv E. D.), te daje kriterije kada će ta klasifikacija biti takva da podrazumijeva religijsku misao. Religija i magija imaju mnoge zajedničke elemente, ali je magija nerazvijenija, budući da se iscrpljuje u zadovoljavanju tehničkim i utilitarnim ciljevima.

Durkheim, rezimirajući glavna shvaćanja o elementarnoj religiji, ujedno i kritizira animizam i naturizam. Za animizam zaključuje da »... trebalo bi dopustiti da su religijska verovanja sve same halucinatorne predstave, bez ikakvog objektivnog utemeljenja.« (str. 63), a za naturizam »Da je, dakle, religija stvarno rođena iz potrebe da se fizičkim pojavama odrede uzroci, sile koje bi na taj način bile smišljene ne bi bile svetije nego što su one koje poima današnji naučnik kako bi protumačio iste činjenice.« (str. 78).

Nakon kritike animizma i naturizma, Durkheim si postavlja pitanje postoji li izvan ljudske individue i fizičkog svijeta neka stvarnost u odnosu na koju delirij, koji u izvjesnom smislu predstavlja svaka religija, poprima određeno značenje i objektivnu vrijednost. Odgovor na to pitanje je totemizam. Pozivajući se na istraživanje koje je poduzeo McLenan i njegove članke objavljene u *Fortnightly Review* (1869 i 1870), Durkheim tvrdi da je totemizam elementarna religija, a iz radova Louisa Morgana izvodi se povezanost totemizma i specifičnog načina organizacije društva — klanskog uređenja.

Treći dio knjige pod naslovom »Elementarna verovanja« obrađuje pojavne oblike totemizma, kao i neke posebne aspekte. Analizira se totem kao ime i kao amblem, totemijska životinja i čovjek, kozmološki sistem totemizma i pojam roda, te individualni i seksualni totem. Slijedi rasprava o korijenima tih vjerovanja: kritičko ispitivanje teorija, pojam totemskog principa ili mane i ideja sile i nastanak pojma totemskog principa. Posljednje dvije glave toga dijela raspravljaju o pojmu duše i pojmu duhova i bogova.

Da bi konstituirao vezu između religije i društvenog uređenja, Durkheim izvodi definiciju klana na slijedeći način: »Na prvom mestu, pojedinci koji ga čine smatraju da su spojeni srodničkom vezom, ali sasvim naročite prirode. To srodstvo ne potiče otuda što među sobom održavaju definisane krvne odnose; srodni su samim tim što nose isto ime... Ovaj (klan, op. a.) se razlikuje (od gensa, op. a.) time što je ime koje nosi također i ime određene vrste materijalnih stvari za koje on vezuje posve posebne odnose... to su upravo srodnički odnosi.« (str. 94).

Osobina je religija da se predstave kao sistemi ideja koje teže da obuhvate ukupnost stvari, te da pruže cjelovitu predodžbu svijeta. Da bi se

totemizam mogao shvatiti religijom nužno je da i on ima takve pretenzije. Da je tako Durkheim pokazuje koristeći se radovima mnogih autora, ne samo na primjerima australskih plemena, već i sjevernoameričkih. Nameće se zaključak da postoje čvrste spona između plemena i totemizma, ali i njima pridruženog svjetonazora. Jedan je od ključnih toposa Durkheimovog rada analiza pojma duše. Argumentirajući svoje stavove radovima Strehlowa i Spencera i Gillena, Durkheim kaže: »... dolazimo do zaključka da duša, uopšte govoreći, nije ništa drugo doli totemski princip utelovljen u svakom pojedincu... Prisiljen je, dakle, da se među njima (individuumima, op. a.) podeli i fragmentizuje. Svaki od tih fragmenata je jedna duša.« (str. 230). Priroda je duše dvojaka, s jedne strane ona predstavlja najbolje i najdublje, s druge strane ona nam dolazi izvana i nije stopljena s našim bićem, tako da se jednom mora vratiti svojoj punoj nezavisnosti. Da bi pojasnio te svoje stavove o odnosu duše i osobe, Durkheim se obraća Leibnitzovoj monadologiji i u monadi nalazi model za objašnjenje svojih misli. Religija u svojoj prirodi nosi i potenciju stvaranja hijerarhijskog sustava, tako da najrazvijenije imaju strogo diferencirani hijerarhijski poredak, a i u okvirima predmeta koji obrađuje Durkheim nalazi takvu pojavu. Duhovi, heroji prosvjetitelji pa i bogovi u pravom smislu te riječi postoje i kod australskih plemena.

Duh i duša se međusobno razlikuju: duša je zatočena u nekom organizmu i oslobađa ga se tek njegovom smrću, dok duh, makar često vezan uz neko fizičko tijelo (izvor, stijenu, stablo itd) i najradije prebiva u njemu, može se po volji udaljiti, te je slobodniji. Duh djeluje na one koji mu se približe, dok duša djeluje samo na organizam uz koji je vezana, uz vrlo rijetke izuzetke. Međutim, sticanjem slobode, duša se identificira s duhom.

Najapstraktnija religijska ideja, bog, prisutna je na velikim dijelovima australskog teritorija, tvrdi Durkheim pozivajući se na radove Howitta. Osobine koje mu se pripisuju uglavnom su ujednačene: to je besmrtno biće, jer ne potječe ni od jednog drugog bića. Jedno je vrijeme boravio na Zemlji, a potom je uzdignut na nebo. Pripisuje mu se posjedovanje žene ili ženâ, djece i ostale rodbine, koja mu pomaže u obavljanju njegovih funkcija.

Opisujući genezu bogova, Durkheim pokazuje njihovu vezu s duhovima predaka i uvodi posrednika u liku totema fratrija. Na taj se način pokazuje da je totemistički sistem koherentan od vrha do dna hijerarhije.

Naslov slijedećeg dijela je »Glavna obredna ponašanja«. Tu je centralni problem analiza kulta, što za Durkheima predstavlja religiju u sferi praktičnih ljudskih aktivnosti. Dva su vida kulta: pozitivni i negativni. Negativni čini sistem zabrana i osnovna mu je funkcija da spriječi miješanje dvaju esencija, svete i profane. Povreda takve zabrane automatski inicira sistem sakralne represije i kazna slijedi neminovno. U tom automatizmu sankcije nalazi se i razlika religijske i magijske zabrane, budući da kod potonje kazna nije izvjesna. Usko povezana s tom izvjesnošću je još jedna osobina svetih stvari, priljepčivost.

Positivni kult Durkheim razlaže na obrede žrtvovanja mimetičke obrede, reprezentativne i komemorativne obrede i na pokorničke obrede.

Funkcija je pozitivnog kulta da obredima osiguraju napredak biljne ili životinjske vrste koja plamenu služi kao totem i njihova je sakralna moć izvan svake sumnje. Ukoliko dođe do odstupanja od očekivanih efekata to se tumači činima neke neprijateljske grupe. Vremenski period koji neposredno slijedi poslije obreda je nabijeniji religijskim nabojem — dolazi do pooštavanja redovnog sistema zabrana. Zabrana hranjenja totemskom životnjom je bezuvjetna i tek posljednja ceremonija ublažava tabu a ujedno i zaključuje cijeli niz obreda.

Karakteristika je religijskih sila da su dvojake prirode: jedne su čiste, druge nečiste. Durkheim se pita jesu li te, u religijskoj praksi suprotstavljene sile, istorodne i zaključuje da je religijski život jedan i nedjeljiv. Argumente za taj stav nalazi u činjenici da su krajnji rezultati, bilo baveći se obredima koji animiraju čiste sile, bilo čineći obrede koji otklanjaju aktivnost nečistih sila, jednaki.

U zaključnom dijelu svoje knjige Durkheim rezimira prethodno napisano i kao osnovne ideje koje treba istaknuti odabire dvije glave koje se bave religijom i dvije koje se bave logično-epistemološkom problematikom njegovog rada. Za religiju vrijedi da je to ljudska djelatnost koja svoju egzistenciju veže uz ljudsku grupaciju i izvan nje ne može biti religije. U tom smislu je i za proučavanje religije nužna znanost koja se bavi proučavanjem ljudskih grupacija uopće. Između religije i znanosti, bez obzira što potonja proistječe iz prve, dolazi do kontestacija. Smisao toga sukoba je, smatra Durkheim, što znanost osvaja mnoge prostore u sferi cjelokupnosti tumačenja svijeta, na koje je religija imala monopol. Budućnost religije Durkheim vidi isključivo u čistoj spekulaciji, dok će sve ostalo dobiti znanost.

Druge dvije glave zaključnog dijela su najzanimljiviji dio Durkheimove knjige. Problematika kojom se autor tu bavi je vrlo specifična i moguće ju je nazvati socio-epistemologija. Sociolozi su obično logičko-epistemološko problemima pristupali kao nečem samorazumljivom, što znanost o društvu treba akceptirati i ne zanimati se suviše specifičnim (ukoliko ih uopće ima) problemima koji prilaze iz prirode predmeta, Durkheim iz predmeta inducira logičko-epistemološki diskurs. U tome se zadržao na onome što je u suvremenoj teoriji poznato pod nazivom koncept i na analizi pojma — dakle i za svoje je vrijeme bio prilično zaostao, no kao smjernica za razvoj socio-metodologije je bio vrlo vrijedan.

Na kraju, postavlja se pitanje kako treba čitati i treba li čitati ovu Durkheimovu knjigu. Problemi koji se u njoj obrađuju nisu bliski pitanjima o društvu koja bi si trebao postavljati suvremeni jugoslavenski sociolog. Stoga joj treba pronaći kvalitetu tamo gdje i nama može nešto reći. Vrijednost knjige prije svega sastoji se u tome što je ona paradigmatična za funkcionalnu analizu i utoliko je šteta što već ranije nije prevedena i objavljena. Taj je razlog dovoljna preporuka za čitanje te knjige svakom sociologu i studentu sociologije, a ukoliko se netko bavi proučavanjem primitivnih društava, onda mu je ova knjiga i nezaobilazno štivo.

Luciano Rossa